

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:3. 2006

LITTERATUR

Välfärd på 1600-talet?

Annika Sandén, *Stadsgemenskapens resurser och villkor. Samhällssyn och välfärdsstrategier i Linköping 1600–1620*, Diss, Enheten för historia, ISAK, Linköping 2005. 272 s. (Summary: The Foundations of the Town's Sense of Community. Views of Society and Welfare Strategies in Linköping 1600–1620.)

Vad är välfärd? Är föreställningar om ett gott liv och en medveten strävan att nå dit ett resultat av det moderna samhället eller fanns de även under tidigmodern tid? Detta är frågor som Linköpingshistorikern Annika Sandén väcker i sin doktorsavhandling om staden Linköping under 1600-talets två första decennier.

Avhandlingens syfte är att ge en bred förståelse av ett tidigmodernt samhälle för att spåra hur materiell och social trygghet organiserades i lokalsamhället. Författaren vill ha svar på fyra frågor, nämligen *vad* som uppfattades vara det goda samhället, *vem* som definierade detta och *för vem* det var gott, samt, slutligen, *vilka strategier* som användes för att uppnå och vidmakthålla detta. Fanns det strategier för *hela* lokalsamhällets bästa? Det nutida begreppet "välfärd" används som ett analytiskt verktyg just på grund av sina moderna konnotationer.

En viktig välfärdsfråga är hur man skapar tillit mellan människor ur skilda sociala grupper. Författaren använder sig här av begreppet socialt kapital och skiljer med hjälp av Robert D Putnam mellan olika former av sådant. Horisontellt skiljs mellan dels ett *sammanbindande* socialt kapital som huvudsakligen upprättas mellan de människor som ingår i gruppen och dels ett *överbryggande* som förenar heterogena grupper med delvis gemensamma intressen och som identifierar sig på samma sätt politiskt, socialt och kulturellt. Till detta tillfogar författaren, med inspiration från historikern Simon Szreter och sociologen Michel Woolcock, beteckningen *sammanlänkande* socialt kapital för att beteckna vertikala sociala förbindelser. Nätverken utgår i dessa fall från gemensamma värderingar om omsorg och stöd för behövande och begreppet syftar på hur olika resurser fördelas genom olika institutioner till dem som mest behöver dem.

I avhandlingen studeras de gemenskaper som hypotetiskt spelade en stor roll för individens trygghet. Först beskrivs de olika institutionernas verksamhetsområden (kapitel 2), varefter de följande kapitlen i tur och ordning behandlar stadsgemenskapen (rådsturätten), församlingsgemenskapen och hushållsgemenskapen. I tidigare undersökningar har ofta rådsturätten (eller på landsbygden häradsrätten) stått i fokus. Här framhålls att den utgjorde en av flera institutioner som höll samman lokalsamhället. Inte minst därför är det en värdefull avhandling

som författaren har skrivit. Det finns alltför många vetenskapliga undersökningar som menar sig säga något om hela lokalsamhället utifrån att bara ha undersökt en av arenorna.¹

De lokala styresorgan som granskas är *domkapitlet* (den så kallade *synoden*), *sockenstämman* och *rådsturätten*. Dessa institutioner granskas i kapitel 2. Synoden utgjordes av stiftets kontraktsprostar som träffades för att diskutera trosfrågor en gång om året och drog upp normativa riktlinjer för kyrkolivet i stiftet.

Författaren menar att institutionernas verksamhetsområden ibland var oklara. Det fanns visserligen vissa specifika kompetensområden, men samma typer av ärenden kunde ofta tas upp i flera instanser. Kanske har detta sin förklaring i att de befolkades av "i stort sett" (citats s 86) samma män. Detta kan vara ett uttryck för en "förbyråkratisk" (citats s 87) administration, men kan också betyda att uppdelningen mellan världsligt och andligt var formell, och inte praktisk/ideologisk. För alla var stävjandet av oordning det centrala, såväl i kyrkan och staden som i äktenskapet. Jag kommer nedan att ta upp vissa invändningar mot detta.

Det tredje kapitlet behandlar *rådsturättens* administrativa och rättskipande verksamhet och vilka uppfattningar som där framträdde om samhället, stadsgemenskapen och individen.

En strategi för ordning var att minimera antalet marginaliserade, antingen genom att infoga dem i hushåll, som med ogifta mödrar, eller genom förvisning. Husbonden skulle ansvara för sina hushållsmedlemmar. Brast han i rollen hotade oordning och hans egen ära stod på spel. Det skapades en kedja av relationer där fundamentet var ansvar och ömsesidigt beroende. Rådsturätten gjorde på samma sätt då brottslingar skulle integreras i lokalsamhället. När andra gick i god för brottslingen lades intresset för en lyckad återintegrering hos fler än brottslingen. Här skulle man, menar författaren, kunna se exempel på ett sammanlänkande socialt kapital.

När borgaren begick brott följde normalt förlikning eller lägre böter än vad lagen föreskrev. Det hade alltså betydelse vem som var inblandad i brottet, och den som hade ett socialt kapital kunde mildra effekterna av allvarliga brott. Rådsturätten verkade i borgarnas nätverk och rättskipningen gynnade sannolikt personer med sociala bindningar till denna kärngrupp. Men borgerskapets strategier kunde också få positiva effekter för människor utanför nätverket. Borgaren investerade i sitt medlemskap genom att utföra de tjänster och sysslor som pålades honom. Summan av de individuella insatserna blev en kollektiv resurs, vilket gynnade lokalsamhället som helhet. Det blev ett överbryggande socialt kapital.

Sockenstämman analyseras så i det fjärde kapitlet. Dess verksamhet ombesörjdes, liksom rådsturättens, främst av borgerskapet. Även sockenstämman arbe-

1. Därmed inte sagt att det inte finns andra verk som också strävar efter ett sådant mer övergripande grepp, se t ex Björn Furuhausen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Eslöv 1996.

tade med att upprätthålla social ordning. Det var viktigt att regelbundet kunna få menigheten till kyrkan för att kunna införa en ny kyrkopraxis. Författaren tolkar de kyrkliga myndigheternas strävan att få alla förenade i gudstjänst som en strategi att försäkra sig om Guds beskydd av lokalsamhället. Det skapades därmed en resurs för hela kollektivet.

Prästen var den som verkställde ceremonin och som aktiverade ritualernas kraft. Han var länken mellan kyrkans högre organisation och sockenbefolkningen. Man ställde krav på prästerna, för de skulle vara goda kristna förebilder och utan dem kunde man inte dra nytta av kyrkans resurser.

Författaren menar att man inte skall bortse från att kyrkogemenskapen skapade en tillgång för församlingsmedlemmen och att man inte gick dit enbart av tvång. Kyrktagningsceremonin var en viktig resurs även för de ärbara kvinnorna, och kyrkan var sannolikt den arena där kvinnorna i första hand etablerade *sin* ära. Men tillträdet till kyrkorummet var hårt villkorat. Kampen mellan sockenstämman och kvinnorna visar att det fanns ett genuint folkligt intresse av att få tillgång till kyrkorummet. Det handlade inte om en kamp mellan kyrka/stat och lokalsamhälle, utan mellan grupper *inom* lokalsamhället om vem som hade kontrollen över kyrkorummet – prästen eller församlingsmedlemmarna.

I det femte kapitlet behandlar författaren hushållsgemenskapen, där äktenskapet och sexualitetens betydelse sätts i centrum. Det sexuella umgänget tillhörde äktenskapet, vilket styrde domkapitlets dömmande. Kärleken och det sexuella begäret hade stor betydelse för dess beslut, vilket också har framhållits av annan forskning.² Sängalaget var en viktig del av vigseln, men de sexuella relationerna, eller frånvaron av dem, spelade också en stor roll vid beviljandet av skilsmässor. Dessa var relativt vanliga. Författaren menar att kontrollen av den äktenskapliga samlevnaden kan ses som ett långsiktigt resursskapande. Man försökte också åstadkomma ordning genom att driva på försoningar eller förlikningar, bland annat genom att tillsätta gode män. Förfarandet länkade ansvar mellan människor med olika uppdrag och intressen. Detta måste ses som ett uttryck för långsiktiga föreställningar om lokalsamhället som helhet.

För domkapitlet var det ett viktigt mål att återställa sämja och frid i lokalsamhället, men det tog också hänsyn till folks önsknings. Domkapitlet strävade efter ett fungerande vardagsliv. Det och rådsturätten hade det kollektiva bästa för ögonen, ibland kanske på bekostnad av individuella önsknings. Det formade förutsättningarna för långsiktighet och stabilitet, vilket gagnade en relativ social omsorg och trygghet i lokalsamhället.

Författaren sammanfattar sedan i det avslutande sjätte kapitlet resultaten av undersökningen i korthet så här (s 217): De lokala institutionerna skapade och

2. Se t ex Malin Lennartsson, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund 1999.

tillhandahöll resurser för materiell, andlig och social trygghet. Stadsinvånarna använde dessa resurser i sitt trygghetsskapande. De lokala institutionerna villkorade rätten till resurserna i syfte att befästa normer om ordning.

De övergripande målen var ordning och balans och att vidmakthålla en organisk helhet. Människor skulle fogas in i hushåll där de kunde försörja sig själva, vilket författaren ser som en *välfärdsstrategi*. Institutionerna skulle återupprätta vänskapsband och återställa relationer. Det var en konserverande samhällssyn och det fanns ingen utvecklingstanke. De institutioner som höll ihop samhället var rådsturätten, domkapitlet och sockenstämman. Det var där det formulerades vad som var viktigt och vilka grupper som var problematiska, men lokalsamhället formades i ett slags förhandling mellan institutionernas normer och de människor som använde sig av dem.

Systemet gynnade naturligtvis främst dem som hade ett socialt förtroendekapital, men även människor som riskerade marginalisering använde sig av de formella institutionerna för att förbättra sina livsvillkor. Rådet och kyrkorummet var arenor där stadsinvånarna visade sitt förtroende, manifesterade sin ära och vaktade sin position. Kvinnorna etablerade och manifesterade sin ära framför allt i kyrkorummet medan rådsturätten var männens arena.

Det lokala styret försökte skapa välfärd genom att skapa premisser för två viktiga sfärer – hemmet och församlingen. Hushållet var samhällets grundval. För att upprätthålla ordningen försökte man därför foga in folk i hushållen, och för att göra detta krävdes kompromisser. Det som gynnade lugn och sämja var gott även om det ibland skedde på bekostnad av den enskilde. Domsförfaranden var emellertid i viss mån individualistiska. Institutionerna sökte minimera antalet marginaliserade personer, och förvisning, integrering och avrättning var alltså strategier i samma syfte.

För dem som var "inne" (s 231) fanns alltid resurser att tillgå. Staden leddes inte av demokratiska institutioner, men människorna använde sig av dem och trodde uppenbarligen att de hade nytta av dem. Man kan här tala om överbyggande socialt kapital. I denna avhandling har visats, menar författaren, att många former av nätverk förekom bland människorna i Linköping. Staden Linköping vid denna tid var inte något välfärdssamhälle, men det fanns institutioner och sociala kapital som skapade ett socialt "kitt" (s 235) i samhället och som gjorde att det fungerade.

Annika Sandéns avhandling är i många avseenden en stimulerande läsning, och väcker många nya frågor hos läsaren, så som en avhandling bör göra. Det är i hög grad relevanta problem som tas upp till behandling och resultaten är intressanta. Icke desto mindre vill jag här framföra viss kritik och funderingar kring perspektiv, metod- och urvalsproblematiken och ytterligare några andra frågor.

Perspektivval

Som jag ser det finns det med de begrepp som används en risk att konsensusaspekterna i samhället överbetonas. Här menar jag särskilt begreppen "sammanlänkande" respektive "överbryggande socialt kapital". Intrycket framkommer exempelvis om man läser delsammanfattningen av kapitel tre, där de gemensamma normerna i samhället betonas. I slutraderna i avhandlingen lyfts samma samhällsbild fram, nu rörande relationerna mellan människor ur skilda sociala grupper: "När borgmästare och rådmän tillsammans med Brita respektive Måns fick prata sig fram till en praktisk lösning bands principiellt människorna samman i ett gemensamt samhällligt mål" (s 236). Här möter vi inte mycket av skilda grupp- eller klassintressen. Jag menar att det sannolikt är ett resultat av det teoretiska perspektiv som författaren valt. Redskapen gör det helt enkelt lättare att se samförstånd än konflikt. Detta behöver ju inte i och för sig vara fel, men det kunde ha varit intressant om författaren mera hade låtit oss reflektera över detta.

Ibland ställs visserligen individen mot kollektivet (exv s 219), ibland lyfts det faktum fram att rådsturätten var männens arena (exv s 221). På några ställen framhävs att det inte rörde sig om något jämlikt samhälle, att skillnaderna var stora och att exempelvis rådsturätten var borgerskapets arena (exv s 108, 114), men på andra håll tenderar dessa sociala och ekonomiska skillnader att suddas ut. Den skiktning som går genom samhället är inte mellan borgerskapet och stadens övriga invånare, utan mellan dessa gemensamt och "löst folk" (s 101). Stadens konflikter är mer personliga än relaterade till samhällsgrupper eller klasser.

Även välfärdsbegreppet medför ett perspektivval som riskerar att betona samförstånd mer än konflikt i lokalsamhället. Frågan om vems eller vilkas intressen institutionerna företräder kunde ha drivits med större frenesi, liksom den om huruvida det rör sig om en eller flera eliter.³

Undersökningsområdet

Den plats som författaren valt att studera är Linköping. Detta motiveras egentligen inte och har säkert sina både för- och nackdelar. Är man ute efter en representativ stad är Linköping emellertid problematisk, eftersom staden knappast kan anses vara en typisk tidigmodern svensk stad. Här fanns ett domkapitel och andra ledningsfunktioner. När man börjar denna typ av undersökningar kan man inte utesluta att de kyrkliga och världsliga eliterna företrädde olika intressen och drev skilda linjer. Rent analytiskt kan därför en stad som Linköping, som så uppenbart hade skilda hierarkier, vara svår att undersöka. Det som i ett avseende är fördelaktigt, nämligen det relativt rikliga källmaterialet från skilda arenor, upplever jag därför ur ett annat perspektiv som problematiskt. Representativitets-

3. Här kunde forskningsläget ha utvidgats. Den debatt som Börje Harnesk försökte initiera för några år sedan hade exempelvis varit relevant: Börje Harnesk, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk tidskrift* 2002:1, s 78–90.

problemet diskuteras egentligen inte i avhandlingen, och inte heller motiveras själva staden som undersökningsobjekt. Här hade jag gärna sett en utförligare diskussion, och inte bara argumentet att undersökningen fyller en kunskapslucka (som det sägs på s 19).

Urval och metoder

Många av exemplen är valda utanför stadsmiljön. Detta försvaras (s 39) på följande sätt: "Dessa människor [d v s de vi möter i domkapitlets protokoll] kan inte räknas till lokalsamhället Linköping, men ärendena belyser ändå gemenskapernas kontext så som de framställs genom domkapitlets verksamhet. [...] Domkapitlet var beläget i staden, besattes av män från staden [...]." Protokollen används därför även när ärendena handlar om den landsbygdsbefolkning som infann sig i de rättsskipande instanserna.

Domkapitlet och synoden täckte hela stiftet. Om det nu är så att kyrka och världslig förvaltning inte alltid uppvisade den enighet som författaren förutsätter, innebär detta problem. På sidorna 203–213 (för att göra ett slumpmässigt urval) nämns många exempel på ärenden. Av dem har jag lyckats placera *fyra* i staden medan *sju* kommer från områden *utanför* Linköping; ytterligare andra är omöjliga att placera geografiskt. Jag kan inte komma ifrån att jag tycker att detta är problematiskt!

Det sägs (s 67, 86) att domkapitel, synod och sockenstämma befolkades av "i princip samma män", och att de inblandade varit väl bekanta med varandra (s 87). I en småstad som Linköping är det på ett plan självklart, men samtidigt en klar överdrift. Kan vi verkligen förutsätta en sådan enhet som författaren utgår från, och att domkapitlets medlemmar hade intressen som överensstämde med stadens köpmanna- och hantverksskikt?

Jag tycker också att författaren överdriver de förenande banden mellan de olika arenorna (se t ex s 63f och s 86f). Inte minst gränsen mellan den kyrkliga och den världsliga sfären verkar ha varit ganska skarp. Av figuren på sidan 87 ser vi att det på det hela taget faktiskt var olika medlemmar i de skilda organen, om man bortser från fogdens och domkapitelmedlemmarnas närvaro. Åtminstone är det min tolkning. Men i vilken egenskap var fogden närvarande? Deltog han *i* sammanträdena eller var han närvarande *vid* mötena (i dagens terminologi: var han styrelsemedlem eller adjungerad?). En liknande invändning har jag rörande de borgare som var närvarande vid domkapitlets sammanträden. Det rör sig, så vitt jag kan se (s 63), om två mycket specifika tillfällen, och uttrycker knappast något normalfall.

Författaren framhåller att samma typ av ärenden kunde tas upp i flera av institutionerna. Det rådde, menar hon, en tät samverkan mellan organen, vilket kan tyda på att "uppdelningen mellan världsligt och andligt var formell – och inte praktisk/ideologisk" (s 88). Det sägs att det för "både menigheten och tjänstemän-

nen tycks ha spelat mindre roll var ärendet utreddes" (citats s 84). Som ett exempel anförs sedan ett äktenskapsärende i rådsturätten.⁴ Men granskar man de olika ärendena i tabellerna får man inte riktigt det intrycket, utan snarare att de flesta ärendena hade sin bestämda plats. Förtal, stöld och slagsmål hamnade nästan alltid i rådsturätten, medan äktenskapsansökningarna behandlades av domkapitlet. Många andra exempel kan ges. Egentligen är det enbart kategorin "sedlighet" som förekommer hos alla arenor (om man placerar "lönskalägen" hos sockenstämman i denna kategori). Det intryck jag får av tabellerna i andra kapitlet är snarare att man visste var ärendena hörde hemma och att man normalt också följde detta.

Det verkar också som om de olika organen ibland faktiskt *inte* var helt eniga. På sidan 104 nämns bland annat några exempel där sockenstämman *uppmånade* och *beordrade* (min kursivering) borgmästare och råd att handla på ett visst sätt mot främlingar i staden. Detta antyder att vi bör betrakta organen som separata, och kanske också att det inte rådde en sådan konsensus som sägs på följande sida (s 105). Det tyder snarare på att problemet med främmande i staden var något som bekymrade sockenstämman betydligt mer än rådsturätten. Vad kan detta i så fall ha berott på?

Akribi och en tolkningsfråga

Jag vill inte här lägga ner alltför stort utrymme på att diskutera ärenden där jag har en annorlunda tolkning av författaren – i de flesta fall är hennes tolkningar rimliga. Däremot vill jag ge ett exempel på hur man kan tolka på ett annat sätt.

Begreppet "tukta" kopplas i forskningen ofta till fysisk maktutövning. Detta gör också författaren (s 42, 197). Det är emellertid värt att påtala att det inom senare tids forskning har tolkats på annat sätt av historikerna Tomas Berglund och Kekke Stadin. Den förstnämnde menar att begreppet ofta användes i en annan mening, i betydelsen fostra och förmana, medan Stadin anser att begreppet i 1600-talets litteratur om barnuppfostran snarare användes som argument *mot* en alltför hård och våldsam barnuppfostran. Vägledning skulle ske genom förmaningar, inte genom hårdhet och provokationer.⁵

Till det som jag är kritisk mot i avhandlingen är akribin. Tyvärr har det gått lite för fort vid färdigställandet av avhandlingen. Detta gör att det finns lite väl många slarvfel i notförteckningen och litteraturlistan. Många böcker som är noterade finns ej i litteraturförteckningen, tryckår är omkastade och liknande onödiga fel. Oftast går det med hjälp av Libris ändå att lista ut vilken litteratur det

4. Var finner jag fö det i tabellen över rådsturätten? Kategoriseringarna i tabellerna blir inte jämförbara, vilket kan ställa till problem.

5. Tomas Berglund, "I Fäder, reten icke Edra barn till wrede, utan upföder dem i tucket och Herrans förmaning'. Fadersistideal i uppfostranslitteratur 1750–1820", i Christina Kjellson, Sven Olofsson & Per Sörlin (red), *Blickar bakåt. Elva uppsatser om ett förgånget nu*, Härnösand 2004, s 109ff; Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s 76.

rör sig om, men inte alltid. Det hade nog varit en fördel om ytterligare en veckas arbete hade avsatts för detta. På två ställen har namnen på några kvinnor blivit fel: Brita Månsson (s 182) och Anna Andersson (s 200) hette näppeligen så vid denna tid!

Sammanfattande omdöme

Det kan nu vara dags att göra ett sammanfattande omdöme om Annika Sandéns avhandling. Till det negativa hör framför allt att det har slarvats för mycket med käll- och litteraturförteckningen. Personligen är jag också mer böjd att lyfta fram de fall av konflikt som fanns i lokalsamhället, och att dessa motsättningar även kunde finnas *inom* eliten i kyrka och stad.

Jag är emellertid också mycket positiv till stora delar av avhandlingen. Den inbegriper många arenor. Här får vi en helhetsansats på den tidigmoderna staden Linköping. Det är också mycket spännande med funderingarna kring kvinnornas användande av kyrkorummet, och att kyrkan i det avseendet var den plats där dessa upprättade, och återupprättade, sin ära.

Slutligen tycker jag att själva införandet av "välfärdsbegreppet" och operationaliseringen av det sociala kapitalet i olika former är välfunnet och gör det möjligt för oss att se på staden med nya ögon. Avhandlingen borde stimulera till ytterligare analyser utifrån andra sådana moderna begrepp. Låt oss hoppas att greppet inspirerar till liknande undersökningar för andra perioder och områden.

*Jan Samuelson**

* Fakultetsopponent